अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका अधिकारसम्बन्धी महासन्धि २००६
(१३ डिसेम्वर २००६ मा संयुक्त राष्ट्र संघको ६१ औं महासभाबाट पारित)

प्रस्तावना

प्रस्तुत महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू,

मानव परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूको नैसर्गिक मर्यादा र मूल्य तथा समान र अहरणीय अधिकारलाई नै विश्वमा स्वतन्त्रता, न्याय र शान्तिको आधारशिलाको रूपमा मान्यता प्रदान गर्ने संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रमा उद्घोषित सिद्धान्तहरू स्मरण गर्दै,

संयुक्त राष्ट्र संघले मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र र मानव अधिकारसम्वन्धी अन्तराष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रहरूमा प्रत्यक व्यक्ति तिनमा उल्लिखित सबै अधिकार तथा स्वतन्त्रताहरूको कुनै किसिमको भेदभाव विना हकदार भएको घोषणा र मन्जूरी गरेको कुरालाई स्वीकार गर्दै,

सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको सर्वव्यपकता, अविभाज्यता, अन्तरनिर्भरता तथा अन्तरसम्बद्धता साथै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विना कुनै भेदभाव त्यस्ता अधिकार र स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोगको प्रत्याभूति दिनु पर्ने आवश्यकतालाई पुनःपुष्टि गर्दै,

आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्नेसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय महासन्धि, महिला विरूद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि, यातना तथा अन्य क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय विरूद्धको महासन्धि, बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, बसाई सरेका सम्पूर्ण कामदार तथा उनीहरूको परिवारका सदस्यहरूको अधिकार संरक्षण गर्नेसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय महासन्धिलाई स्मरण गर्दै,

अपाङ्गता एउटा नवीनतम अवधारणा हो र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा धारणागत एवं वातावरणीय अवरोधहरू बीचको अन्तरक्रियाको परिणाम स्वरूप उत्पन्न हुन्छ, जसले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा समाजमा पूर्ण र प्रभावकारी ढंगमा सहभागी हुन वाधा पुर्‍याउँछ, भन्ने कुरालाई मान्यता दिदै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लार्गि अवसरहरूलाई थप समान तुल्याउन राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तराष्ट्रिय तहमा नीति, योजना, कार्यक्रम तथा कार्यहरूको प्रवर्द्धन, तर्जुमा तथा मूल्याङ्कनमा प्रभाव पार्न अपाङ्ग व्यक्तिहरूसम्बन्धी विश्व कार्ययोजना तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई औसर समानीकरण सम्बन्धी प्रमाणिक नियमहरूमा उल्लिखित सिद्धान्त र नीति निर्देशनहरूको महत्वलाई मान्यता दिदै,

अपाङ्गतासम्बन्धी विषयलाई दिगो विकासका सम्बद्ध रणनीतिहरूको अभिन्न अङ्गको रूपमा मूल प्रवाहीकरण गर्नुपर्ने महत्वलाई जोड दिदै,

अपाङ्गताको आधारमा कुनै पनि व्यक्ति विरूद्ध हुने भेदभाव मानव मात्रको नैंसर्गिक मर्यादा तथा मूल्यको उल्लंघन हो भन्ने कुरालाई समेत मान्यता दिदै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विविधतालाई समेत स्वीकार गर्दै,

थप सघन सहयोग आवश्यक पर्ने लगायतका अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरूको मानव अधिकार सम्वर्द्धन र संरक्षणको आवश्यकतालाई मान्यता दिदै,

यस्ता विभिन्न दस्तावेज र प्रयासहरूका वावजुद पनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले विश्वका सबै भूभागहरूमा समाजका समान सदस्यको रूपमा सहभागी हुनका लागि अवरोधहरु तथा मानव अधिकार उल्लंघनको निरन्तर सामना गरिरहेका छन् भन्ने कुरामा चासो राख्दै,

प्रत्येक मुलुक र खासगरी विकासोन्मुख मुलुकहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवनावस्थाहरूमा सुधार गर्नका लागि अन्तराष्ट्रिय सहयोगको महत्वलाई स्वीकार गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले उनीहरूको समुदायको सर्वाङ्गीण हित र विविधतामा पुऱ्याएको वा पुऱ्याउन सक्ने अमूल्य योगदानलाई तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोगको प्रबर्द्धनले तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पूर्ण सहभागिताबाट उनीहरूको स्वामीत्वको अनुभूतिमा अभिवृद्धि तथा समाजको मानवीय, सामाजिक र आर्थिक विकास एवं गरीवी निवारणमा उल्लेखनिय प्रगति ल्याउने कुरालाई मान्यता दिदै;

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो लागि आफैले छनौट गर्न पाउने स्वतन्त्रता लगायत उनीहरूको व्यक्तिगत स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको महत्वलाई स्वीकार गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको प्रत्यक्ष सरोकार हुने लगायतका अन्य नीति र कार्यक्रमहरूको निर्णय गर्ने प्रक्रियमा सक्रिय रूपमा संलग्न हुन पाउने अवसर उपलब्ध हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा विचार गर्दै,

जति, रंग, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय, जातीय, आदिवासी वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म, उमेर वा अन्य हैसियतको आधारमा विविध वा गम्भीर प्रकारका भेदभावका भागीदार भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले सामना गर्नु परेको कठीन अवस्था बारे चासो राख्दै,

अपाङ्गता भएका महिला वा बालिकाहरू प्राय घरभित्र र बाहिर दुवै स्थानमा अक्सर हिंसा, चोट वा दुर्व्यवहार, तिरस्कार वा तिरस्कारजन्य व्यवहार, गलत व्यवहार वा शोषणको उच्च जोखिममा भएको स्वीकार गर्दै,

अपाङ्गता भएका बालबालिकाले अन्य बालबालिका सरह समान आधारमा सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोग गर्नु पाउनु पर्ने कुरा स्वीकार गर्दै तथा यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि अन्तर्गत वहन गर्न कबूल गरेका जिम्मेवारीहरूको स्मरण गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोग प्रवर्द्धन गर्ने सम्पूर्ण प्रयासहरूमा लैङ्गिक दृष्टिकोण समाहित गर्नुपर्ने आवश्यकतामा जोड दिदैं,

अपाङ्गता भएका बहुसंख्यक व्यक्तिहरू गरीबीको अवस्थामा जीवन यापन गरेको तथ्यलाई उजागर गर्दै तथा यस सम्बन्धमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूमा गरीबीले पारेको नकारात्मक प्रभाव सम्बोधन गर्नुपर्ने गम्भीर आवश्यकतालाई मान्यता दिदैं,

संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रमा उल्लिखित उद्देश्य तथा सिद्धान्तको पूर्ण सम्मानमा आधारित शान्ति र सुरक्षाका अवस्थाहरू तथा खासगरी सशस्त्र द्वन्द्ध र विदेशीको कब्जाको समयमा लागू हुन सक्ने मानव

अधिकारसम्बन्धी लिखतहरूको परिपालना अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पूर्ण संरक्षणका लागि अपरिहार्य भएका कुरा दृष्टिगत गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको उपभोग गर्नमा सक्षम तुल्याउन भौतिक, सामाजिक, आर्थिक तथा साँस्कृतिक वातावरण, स्वास्थ्य र शिक्षा एवं सूचना र सञ्चारमा पहुँचको महत्वलाई स्वीकार गर्दै,

अन्य व्यक्ति तथा आफू रहेको समुदाय प्रति कर्तव्य रहेको प्रत्येक व्यक्तिमा मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अधिकारपत्रमा व्यवस्था गरिएका अधिकारहरूको सम्वर्द्धन र पालनाको लागि प्रयत्नरत रहने जिम्मेवारी रहेको कुरालाई महसुस गर्दै,

परिवार समाजको प्राकृतिक र आधारभूत समुहगत ईकाई हो तथा समाज र राज्यबाट संरक्षण प्राप्त गर्न हकदार छ एवं अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारहरूको पूर्ण र समान उपभोगका लागि योगदान दिन परिवारलाई सक्षम तुल्याउन अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा उनीहरूको परिवारले आवश्यक संरक्षण र सहयोग प्राप्त गर्नुपर्छ भन्ने कुरामा विश्वस्त हुदैं,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार र मर्यादाको सम्वर्द्धन र संरक्षण गर्ने विस्तृत तथा एकीकृत अन्तराष्ट्रिय महासन्धिले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको गम्भीर सामाजिक असुविधालाई पुनःसम्बोधन गर्न तथा अविकासोन्मुख र विकसित दुवै मुलुकहरूमा नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रहरूमा समान अवसरहरूका साथै उनीहरूको सहभागितालाई सम्बर्द्धन गर्न महत्वपूर्ण योगदान दिनेछ भन्ने कुरामा विश्वस्त हुदै,

देहाय बमोजिम सहमत भएका छन् :-

धारा १

उद्देश्य

प्रस्तुत महासन्धिको उद्देश्य अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरूद्धारा हुने सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण र समान उपभोग, सम्बर्धन, संरक्षण एवं सुनिश्चित गर्नु तथा उनीहरूको नैसर्गिक मर्यादाको सम्मानको संवर्द्धन गर्नु हो ।

अपाङ्गता भएका व्यक्ति भन्नाले दीर्घकालीन अशक्तताद्धारा सृजित शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक वा इन्द्रियसम्बन्धी कमजोरीहरु तथा तिनको विभिन्न अवरोधहरूसँगको अन्तरक्रियाको कारणले समाजमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा पूर्ण र प्रभावकारी ढंगमा सहभागी हुन बाधा भएको व्यक्तिसमेतलाई जनाउँछ ।

धारा २

परिभाषा

प्रस्तुत महासन्धिको प्रयोजनको लागि:

"सञ्चार" भन्नाले भाषा, पाठको प्रस्तुती, ब्रेल, स्पर्श सञ्चार, ठूलो छापा, पहुँचयोग्य बहु माध्यम लगायत पहुँचयोग्य सूचना र सञ्चार प्रविधिको साथै लेख्य, श्रव्य, सामान्य भाषा, मानव वाचक तथा सञ्चरका प्रवर्द्धनात्मक र वैकल्पिक माध्यम, तरिका, साधन र ढाँचासमेतलाई जनाउँछ ।

"भाषा" भन्नाले बोली र सांकेतिक भाषा तथा अन्य प्रकारका ध्वनीरहित भाषासमेतलाई जनाउँछ ।

"अपाङ्गताको आधारमा हुने विभेद" भन्नाले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक नागरिक वा अन्य क्षेत्रहरूमा सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको स्वीकार्यता, उपभोग वा प्रयोगलाई अवरोध गर्ने वा निस्तेज गर्ने उद्देश्यले वा त्यस्तो प्रभाव भएको अपाङ्गताको आधारमा हुने कुनै पनि विषमता, उपेक्षा वा प्रतिबन्ध सम्झनु पर्छ । सो शब्दले उपयुक्त अनुकूलताको अस्वीकार लगायतका सबै प्रकारका विभेदहरूसमेतलाई जनाउँछ ।

"उपयुक्त अनुकूलता" भन्नाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको उपभोग वा प्रयोगको सुनिश्चित गर्नका लागि कुनै निश्चित अवस्थामा आवश्यक भएकोमा असमानुपातिक वा अनुचित भार नपारी प्रदान गरिने आवश्यक र उपयुक्त सुधार वा अनुकूलता सम्झनु पर्छ ।

"सर्वमान्य संरचना" भन्नाले उच्चतम सम्भव हदसम्म, विशिष्टीकृत संरचना वा समायोजन विना सबै मानिसहरूले प्रयोग गर्न सक्ने उत्पादन, वातावरण, कार्यक्रम र सेवाहरूको संरचना सम्झनुपर्छ । "सर्वमान्य संरचना" ले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको निश्चित वर्गको लागि आवश्यक भएको बखत प्रयोग गरिने सहायक उपकरणलाई वाहेक गर्ने छैन ।

धारा ३
सामान्य सिद्धान्तहरू

प्रस्तुत महासन्धिका सिद्धान्तहरू देहायबमोजिम हुनेछन् :

- नैसर्गिक मर्यादाको सम्मान, आफ्नो लागि आफै छनौट गर्न पाउने स्वतन्त्रता लगायतका वैयक्तिक स्वायत्तता तथा व्यक्तिको स्वतन्त्रताको सम्मान,
- गैर–भेदभाव,
- समाजमा पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता तथा समावेशीकरण,
- मानवीय विविधता साथसाथै मानवीयताको अंगको रूपमा अपाङ्ग भएका व्यक्तिको भिन्नताको स्वीकार्यता,
- अवसरहरूमा समानता,
- पहुँचयोग्यता,
- पुरूष र महिला बीच समानता,
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विकासोन्मुख क्षमताको सम्मान तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको आफ्नो पहिचानको संरक्षण गर्न पाउने अधिकारको सम्मान ।

धारा ४
सामान्य दायित्वहरू

१. पक्ष राष्ट्रहरू अपाङ्गताको आधारमा हुने कुनै पनि प्रकारको भेदभाव नगरी अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरूलाई सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोग सुनिश्चित र प्रवर्द्धन गर्ने कबूल गर्दछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले देहायबमोजिमका कार्यहरू गर्ने कबूल गर्दछन्:

- प्रस्तुत महासन्धिमा स्वीकार गरिएका अधिकारहरूको कार्यान्वयनको लागि सम्पूर्ण उपयुक्त व्यवस्थापकीय, प्रशासनिक तथा अन्य उपायहरू ग्रहण गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरूद्ध भेदभाव सृजना गर्ने विद्यमान कानून, नियम, प्रथा तथा प्रचलनलाई संशोधन वा उन्मूलन गर्न कानून बनाउने लगायतका सबै उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने,

- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानव अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्न सबै नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई ध्यान दिने
- यस महासन्धिसँग बाझिने कुनै पनि कार्य वा प्रचलनमा संलग्न नहुने तथा सार्वजनिक निकाय तथा संस्थाहरूले प्रस्तुत महासन्धि अनुरूप कार्य गरेको सुनिश्चित गर्ने,
- कुनै पनि व्यक्ति, संस्था वा निजी उद्यमबाट अपाङ्गताको आधारमा हुने विभेद अन्त्य गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको खास आवश्यकता परिपूर्ति गर्न न्यूनतम संभावित समायोजन आवश्यक पर्ने र न्यूनतम खर्च लाग्ने गरी यस महासन्धिको धारा २ मा परिभाषित विश्वव्यापी रूपमा डिजाईन गरिएको वस्तु, सेवा, उपकरण र सुविधाहरूको अनुसन्धान तथा विकास गर्ने वा सोको लागि प्रोत्साहित गर्ने, त्यस्ता वस्तु, सेवा, उपकरण र सुविधाहरूको उपलब्धता र प्रयोग प्रबर्द्धन गर्ने र मापदण्ड तथा मार्ग निर्देशिकाहरूको विकास गर्न सर्वव्यापी संरचना प्रबर्द्धन गर्ने,
- धान्न सक्ने मूल्यका प्रविधिहरूलाई प्रथमिकता दिदै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सुहाउँदो सूचना र सञ्चार प्रविधि, गमनशील सहाय सामाग्री, उपकरण, सहयोगात्मक प्रविधिहरू लगायत अन्य नयाँ प्रविधिहरूको अनुसन्धान, विकास गर्ने वा सोको लागि प्रोत्साहित गर्ने तथा त्यस्ता प्रविधिहरूको उपलब्धता र प्रयोगको प्रवर्द्धन गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई नयाँ प्रविधिका साथै अन्य प्रकारको सहयोग आधार सेवा र सुविधा लगायतका अन्य गमनशील सहायक सामाग्री, उपकरण तथा सहयोगात्मक प्रविधिहरूबारे पहुँचयोग्य जानकारी उपलब्ध गराउने,
- प्रस्तुत महासन्धिमा प्रत्याभूत गरिएका सहयोग र सुविधाहरू अझ राम्ररी उपलब्ध गराउन अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूसँग काम गर्ने पेशाकर्मी तथा कर्मचारीलाई तालिम, प्रशिक्षण प्रवर्द्धन गर्ने,

२. आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरूको सम्बन्धमा प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले अन्तराष्ट्रिय सहयोगको संरचनाभित्र अन्तराष्ट्रिय कानूनबमोजिम प्रस्तुत महासन्धिमा उल्लिखित तत्काल लागू हुने जिम्मेवारीहरूमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी आफूसँग उपलब्ध श्रोतहरूको अधिकतम हदसम्म र आवश्यकता अनुसार त्यस्ता अधिकारहरूको प्रगतिशील ढंगले पूर्ण प्राप्ति गर्ने उद्देश्यले उपायहरू अवलम्बन गर्ने कबूल गर्दछ ।

३. पक्ष राष्ट्रहरूले प्रस्तुत महासन्धि कार्यान्वयन गर्ने कानून तथा नीतिहरूको निर्माण र कार्यान्वयनमा तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूसँग सम्बन्धित विषयहरूसँग सम्बन्धित अन्य निर्णय गर्ने प्रक्रियाहरूमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू लगायत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूसँग उनीहरूका प्रतिनिधि संस्थाहरू मार्फत निकट रूपमा परामर्श गर्ने तथा निजहरूलाई सक्रिय रूपमा संलग्न गराउनेछन् ।

४. कुनै पक्ष राष्ट्रको कानून वा त्यस्तो राष्ट्रलाई लागू हुने अन्तराष्ट्रिय कानूनमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका अधिकारको प्राप्तिका लागि थप अनुकूल व्यवस्थाहरू गरिएका भए प्रस्तुत महासन्धिमा लेखिएको कुनै पनि कुराले त्यस्ता व्यवस्थाहरूलाई प्रभाव पार्ने छैन । कानून, परम्परा, नियम वा प्रथाबमोजिम कुनै पक्ष राष्ट्रहरूको इलाकामा स्वीकार गरिएका वा विद्यमान रहेका मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रताहरू उपर प्रस्तुत महासन्धिले त्यस्ता अधिकार वा स्वतन्त्रताहरू स्वीकार नगरेको वा कम हदमा स्वीकार गरेको बहानामा कुनै पनि प्रतिबन्ध लगाईने वा त्यस्तो अधिकार र स्वतन्त्रताहरूलाई न्यूनीकरण गरिनेछैन ।

५. प्रस्तुत महासन्धिका व्यवस्थाहरू कुनै सीमा वा अपवाद विना संघीय राज्यका सबै भागहरूमा लागू हुनेछ ।

धारा ५

समानता र गैर-भेदभाव

- पक्ष राष्ट्रहरू कानूनको अगाडी तथा अन्तर्गत सबै व्यक्तिहरू समान भएको तथा कुनै पनि भेदभाव विना कानूनको समान संरक्षण र समान सुविधाको हकदार भएको स्वीकार गर्छन् ।

- पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गताको आधारमा हुने सबै भेदभावहरू निषेध गर्नेछन् तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई कुनै पनि आधारमा हुने भेदभाव विरूद्ध समान तथा प्रभावकारी कानूनी संरक्षण प्रत्याभूत गर्नेछन् ।
- समानता प्रवर्द्धन तथा भेदभाव उन्मूलन गर्नका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उचित अनुकूलता प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
- प्रस्तुत महासन्धिका शर्तहरू अन्तर्गत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको वास्तविक समानताको गति बढाउन वा प्राप्त गर्न आवश्यक पर्ने विशेष उपायहरूलाई भेदभाव मानिने छैन ।

धारा ६

अपाङ्गता भएका महिला

- पक्ष राष्ट्रहरू अपाङ्गता भएका महिला तथा बालिकाहरू विविध भेदभावको भागीदार भएका छन् भनी स्वीकार गर्छन् तथा यस सम्बन्धमा उनीहरूले सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण र समान उपभोग गरेको सुनिश्चित गर्न उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
- महिलाहरूको लागि प्रस्तुत महासन्धिमा व्यवस्था गरिएका मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको अभ्यास तथा उपभोगको प्रत्याभूति गर्ने उद्देश्यले उनीहरूको पूर्ण विकास, प्रगति तथा सशक्तिकरण सुनिश्चित गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा ७

अपाङ्गता भएका बालबालिका

- पक्ष राष्ट्रहरूले अन्य बालबालिका सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाले सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोग गरेको सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकासँग सम्बन्धित सबै काम कारबाहीहरूमा बालकालिकाको सर्वोत्तम हित नै प्राथमिक विषय हुनेछ ।
- पक्ष राष्ट्रहरूले अन्य बालबालिका सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाले उनीहरूलाई प्रभाव पार्ने सबै विषयहरूमा आफ्नो धारणा व्यक्त गर्ने अधिकार तथा उमेर र परिपक्कता अनुसार उनीहरूको धारणालाई उचित सम्मान दिईने तथा त्यस्ता अधिकारको उपयोगका लागि अपाङ्गता तथा उमेर अनुसार उपयुक्त हुने सहयोगहरू प्रदान गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा ८

सचेतना अभिवृद्धि

१. पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कार्यहरू गर्न तात्कालिक, प्रभावकारी तथा उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्न कबूल गर्दछन् :

- पारिवारिक तह लगायत सम्पूर्ण समाजमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धमा तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार तथा स्वाभिमानको सम्मान अभिवृद्धि गर्न सचेतना अभिवृद्धि गर्ने,
- जीवनका सबै पक्षहरुमा लिङ्ग र उमेरमा आधारित लगायत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूसँग सम्बन्धित पुरातन, पूर्वाग्रही तथा हानिकारक प्रचलनहरू विरूद्ध जुध्न,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सामर्थ्य तथा योगदानबारे सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

२.यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि देहायका उपायहरूसमेत पर्दछन् :

प्रभावकारी सार्वजनिक सचेतना कार्यक्रमहरू तय गर्ने, लागु गर्ने तथा निरन्तरता दिने,
अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारप्रतिको ग्रहणशीलता संवर्द्धन गर्ने,

- अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरू प्रति सकारात्मक धारणा तथा उच्चतर सामाजिक सचेतना अभिवृद्धि गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सीप, गुण र क्षमताको स्वीकार्यता तथा कार्यस्थल र श्रम बजारमा उनीहरूको योगदान प्रवर्द्धन गर्ने,
- सानो उमेरदेखिका सम्पूर्ण बालबालिकामा लगायत शिक्षा प्रणालीका सम्पूर्ण तहहरूमा अपाङ्गता भएका व्याक्तिहरूको अधिकार प्रति सम्मानको धारणा अभिवृद्धि गर्ने,
- प्रस्तुत महासन्धिको उद्देश्य अनुकूल हुने गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रस्तुत गर्न सञ्चारका सबै अंगहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारहरूका बारेमा चेतनामूलक प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने ।

धारा ९

पहुँचयुक्तता

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई स्वनिर्भरता पूर्वक जीवन यापन गर्न तथा जीवनका हरेक पक्षमा पूर्ण रूपमा सहभागी हुन सक्षम बनाउन पक्ष राष्ट्रहरूले अन्य व्यक्ति सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई शहरी र ग्रामीण दुबै क्षेत्रहरूमा भौतिक वातावरण, यातायात, सूचना तथा संञ्चार प्रविधि र प्रणालीहरू लगायत सूचना र सञ्चार तथा सर्वसाधरणलाई खुला भएका वा प्रदान गरिएका अन्य सुविधा तथा सेवाहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । पहुँचयुत्तताको व्यवधान तथा अवरोधहरुको पहिचान तथा अन्त्य गर्ने यस्ता उपायहरू अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूको हकमा अवलम्बन गरिनेछन् :

- विद्यालय, आवास, चिकित्सकीय सुविधा र कार्यस्थल लगायत भवन, सडक, यातायात तथा अन्य आन्तरिक र बाहृय सुविधाहरू,
- विद्युतीय सेवा तथा संकटकालीन सेवाहरू लगायत सूचना, सञ्चार तथा अन्य सुविधाहरू ।

२. पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कार्यहरू गर्नको लागि समेत उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् :

- सर्वसाधरणलाई खुला भएका वा प्रदान गरिएको सूविधा र सेवाहरूमा पहुँचको लागि न्यूनतम मापदण्ड र निर्देशिकाहरू निर्माण गर्ने, जारी गर्ने तथा सोको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने,
- सर्वसाधारणलाई खुला भएका वा प्रदान गरिएका सूविधा र सेवाहरू प्रदान गर्ने निजी क्षेत्रका निकायले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँचको हरेक पक्षमा ध्यान दिएको सुनिश्चित गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले सामना गर्नु परेको पहुँचका समस्याहरुमा सरोकारवाला पक्षहरूलाई प्रशिक्षण प्रदान गर्ने,
- सर्वसाधरणलाई खुला भएको भवन भित्रका तथा अन्य सुविधाहरूमा ब्रेल तथा पढ्न र बुझ्न सरल हुने ढंगमा सांकेतिक सूचना प्रदान गर्ने,
- भवन र सर्वसाधरणलाई खुला भएका अन्य सुविधाहरूको पहुँचमा सहजता प्रदान गर्न पथ प्रदर्शक, वाचक तथा व्यावसायिक सांकेतिक भाषा अनुवादक लगायत प्रत्यक्ष सहयोग तथा सहयोगीहरू उपलब्ध गराउने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सूचनामा पहुँच सुनिश्चित गर्न अन्य उपयुक्त किसिमका सहायता र सहयोगको प्रवर्द्धन गर्ने,

- इन्टरनेट लगायत नयाँ सूचना र सञ्चार प्रविधि तथा प्रणालीहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच प्रवर्द्धन गर्ने,
- पहुँच योग्य सूचना र सञ्चारका प्रविधि तथा प्रणालीहरूको डिजाइन, विकास, उत्पादन तथा वितरणलाई सुरूदेखि नै प्रंवर्द्धन गर्ने ताकि ती प्रविधि र प्रणालीहरू न्युनतम मुल्यमा उपलब्ध हुन सकून् ।

धारा १०

जीवनको अधिकार

प्रत्येक मानवलाई जीवनको नैसर्गिक अधिकार भएको कुरा पक्ष राष्ट्रहरूले पुनः पुष्टि गर्दछन् तथा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि यस अधिकारको प्रभावकारी उपभोग सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अबलम्वन गर्ने छन् ।

धारा ११

जोखिमका अवस्थाहरू तथा मानवीय संकटहरू

पक्ष राष्ट्रहरूले अन्तराष्ट्रिय मानवीय कानून तथा अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानून लगायत अन्तराष्ट्रिय कानूनहरू अन्तर्गतका जिम्मेवारीहरू अनुसार सशस्त्र द्वन्द, मानवीय संकट तथा प्राकृतिक प्रकोपहरू घटेका अवस्थाहरू लगायत जोखिमका अन्य अवस्थाहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संरक्षण र सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा १२

कानूनको अगाडी समान मान्यता

- पक्ष राष्ट्रहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई कानूनको अगाडि व्यक्तिको रूपमा सर्वत्र मान्यता पाउने अधिकार भएको पुनः पुष्टि गर्छन् ।
- अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा जीवनका सबै पक्षहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले कानूनी क्षमता उपभोग गर्छन् भनी पक्ष राष्ट्रहरूले स्वीकार गर्नेछन् ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो कानूनी क्षमता प्रयोग गर्न आवश्यक पर्ने सहयोगमा पहुँच प्रदान गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
- पक्ष राष्ट्रहरूले कानूनी क्षमताको प्रयोगसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण उपायहरू अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनबमोजिम उल्लंघन रोक्न उपयुक्त र प्रभावकारी सुरक्षाहरू भएको सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यस्ता सुरक्षाहरूले कानूनी क्षमताको प्रयोगसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण उपायहरूले व्यक्तिहरूको अधिकार, इच्छा र चाहनाहरूको सम्मान गर्ने, स्वार्थहरूको द्वन्द र अनुचित प्रभावबाट मुक्त भएको, समानुपातिक तथा व्यक्तिको अवस्थाहरू अनुरूप भएको, सम्भव भएसम्म कम समयको लागि प्रयोग हुने तथा सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष अधिकारी वा न्यायिक निकायबाट पुनरावलोकनका विषय भएको सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यस्ता सुरक्षाहरू व्यक्तिको अधिकार तथा स्वार्थहरूलाई प्रभाव पार्ने उपायहरूको मात्रासँग समानुपातिक हुनेछन् ।
- यस धाराको अधिनमा रही पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सम्पत्ति स्वामित्वमा लिने, अंश/अपुताली पाउने, आफ्नो आर्थिक कारोबारहरू आफैले नियन्त्रण गर्ने र बैंक ऋण, धितो बन्धक तथा अन्य प्रकारका वित्तीय ऋणमा समान पहुँच सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त र प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्ने तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू आफ्नो सम्पत्तिबाट स्वेच्छाचारी ढंगमा वञ्चित नगरिएको सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा १३

न्यायमा पहुँच

- साक्षीको रूपमा लगायत प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सहभागीको रूपमा अनुसन्धानात्मक तथा अन्य प्रारम्भिक चरणहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको प्रभाकारी भूमिकामा सहजता प्रदान गर्ने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरूले कार्यविधिगत तथा उमेर अनुसारका अनुकूलताहरूको माध्यमबाटसमेत अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई न्यायमा प्रभाकारी पहुँच सुनिश्चित गर्नेछन् ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको न्यायमा प्रभावकारी पहुँच सुनिश्चित गर्न सघाउने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरूले प्रहरी, कारागारका कर्मचारी लगायत न्याय प्रशासनको क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तिहरूका लागि उपयुक्त प्रशिक्षण प्रवर्द्धन गर्नेछन् ।

धारा १४
व्यक्तिको स्वतनत्रता तथा सुरक्षा

१ अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले व्यक्तिको स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकार उपभोग गरेको,
- गैर कानूनी वा स्वेच्छाचारी ढंगमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू स्वतन्त्रताबाट वञ्चित नगरिएका र स्वतन्त्रता वञ्चित गर्ने कुनै पनि कार्य कानून अनुरूप भएको तथा अपाङ्गताको विद्यमानताले कुनै पनि अवस्थामा स्वतन्त्रता वञ्चित गर्ने कार्यलाई न्यायोचित नठहराउने कुरा पक्ष राष्ट्रहरूले सुनिश्चित गर्ने छन् ।

२ पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता व्यक्तिहरू कुनै पनि प्रक्रियाद्वारा आफ्नो स्वतन्त्रताबाट वञ्चित भएमा उनीहरू अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानून बमोजिमका प्रत्याभूतिहरूका हकदार भएको तथा उनीहरूलाई यस महासन्धिका उपयुक्त अनुकूलताका व्यवस्थाहरू लगायत उद्देश्य तथा सिद्धान्तहरूको परिपालना हुने गरी व्यवहार गरिएको सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा १५
यातना वा क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायबाट स्वतन्त्रता
- कुनै पनि व्यक्तिलाई यातना दिइने वा क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय गरिनेछैन । खासगरी कसैलाई पनि निजको स्वतन्त्र सहमति विना चिकित्सकीय वा वैज्ञानिक प्रयोग भोग्न लगाइने छैन ।
- अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई यातना वा क्रुर, अपमानजनक व्यवहार वा सजायको भागीदार हुनबाट रोक्न पक्ष राष्ट्रहरूले सम्पूर्ण प्रभावकारी व्यवस्थापकीय, प्रशासनिक, न्यायिक वा अन्य उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा १६
शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहारबाट स्वतन्त्रता
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई घरभित्र र बाहिर दुवै ठाँउमा लैंगिक पक्षहरूमा आधारित लगायत सबै प्रकारका शोषण, हिंसा तथा दुर्व्यवहारबाट संरक्षण गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले सम्पूर्ण उपयुक्त व्यवस्थापकीय प्रशासनिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा अन्य उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
- पक्ष राष्ट्रहरूले शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहारका घटनाहरू कसरी रोक्ने, पहिचान गर्ने र सोको प्रतिवेदन भन्ने कुराको सूचना र शिक्षाको व्यवस्था लगायत अन्य कुराको अतिरिक्त, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, तिनीहरूको परिवार र परिचारकका लागि उपयुक्त लिङ्ग र उमेर संवेदनशील सहयोग सुनिश्चित गरेर सबै प्रकारका शोषण, हिंसा तथा दुर्व्यवहार रोक्नेसमेत सबै उपयुक्त उपायहरू अबलम्वन गर्नेछन् । पक्ष राष्ट्रहरूले संरक्षण सेवाहरू उमेर, लिंङ्ग र अपाङ्गता प्रति संवेदनशील भएको पक्ष राष्ट्रहरूले सुनिश्चित गर्नेछन् ।

- सम्पूर्ण प्रकारका शोषण, हिंसा तथा दुर्व्यवहारका घटना रोक्नका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सेवाका लागि तयार गरिएको सम्पूर्ण सुविधा तथा कार्यक्रमहरू स्वतन्त्र निकायहरूबाट प्रभावकारी ढंगमा अनुगमन गरिएको सुनिश्चित गर्नेछन् ।
- कुनै पनि प्रकारको शोषण, हिंसा वा दुर्व्यवहारको शिकार भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको शारीरिक, मानसिक र मनोवैज्ञानिक पुनर्प्राप्ति, पुनर्स्थापन तथा सामाजिक पुनःएकीकरणको प्रवर्द्धन गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले संरक्षण सेवाहरूको व्यवस्था लगायत अन्य सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । स्वास्थ्य, कल्याण, आत्मसम्मान, स्वाभिमान र स्वायतत्ता अभिवृद्धि गर्ने तथा लिङ्ग र उमेरको उचित आवश्यकताहरूलाई ध्यान दिने वातावरणमा यस्तो पुनर्प्राप्ति र पुनःएकीकरण सञ्चालन हुनेछ ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरूद्ध हुने शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहारका घटनाहरूको पहिचान अनुसन्धान तथा उपयुक्त भएकोमा अभियोजन गरिएको सुनिश्चित गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले महिला र बालबालिका केन्द्रित कानून तथा नीतिहरू लगायत अन्य प्रभावकारी कानून तथा नीति निर्माण गर्नेछन् ।

धारा १७

व्यक्तिको अखण्डताको संरक्षण गर्ने

अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएको प्रत्येक व्यक्तिलाई शारीरिक र मानसिक अखण्डताको लागि सम्मानको अधिकार छ ।

धारा १८

आवतजावत र राष्ट्रियतासम्बन्धी स्वतन्त्रता

१ पक्ष राष्ट्रहरूले देहाय बमोजिमका कुराहरूसमेत सुनिश्चित गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिहरू सरह आवत जावत गर्ने स्वतन्त्रता, आफ्नो वासस्थान र राष्ट्रियता रोज्न पाउने स्वतन्त्रताको अधिकार स्वीकार गर्नेछन् :

- राष्ट्रियता प्राप्त र परिवर्तन गर्ने अधिकार भएको तथा स्वेच्छाचारी ढंगमा वा अपाङ्गताको आधारमा आफ्नो राष्ट्रियताबाट वञ्चित नगरिएको,
- अपाङ्गताको आधारमा आफ्नो राष्ट्रियताको वा अन्य परिचयका कागजातहरू प्राप्त गर्ने, राख्ने वा उपयोग गर्ने क्षमताबाट वा आवतजावतको स्वतन्त्रताको प्रयोगमा सहजता प्रदान गर्न आवश्यक पर्ने अध्यागमन कारबाही जस्ता सम्बन्धित प्रक्रियाहरूको उपयोग गर्नबाट वञ्चित नगरिएको,
- आफ्नो देश लगायत कुनै पनि देश छोड्न स्वतन्त्र रहेको,
- स्वेच्छाचारी ढंगबाट वा अपाङ्गताको आधारमा आफ्नो देशमा प्रवेष गर्न पाउने अधिकारबाट वञ्चित नगरिएको ,

२ जन्म भए लगतै अपाङ्गता भएका बालबालिकाको दर्ता गरिनेछ र निजहरूलाई जन्मनासाथ नाम पाउने अधिकार, राष्ट्रियता प्राप्त गर्ने अधिकार तथा सम्भव भएसम्म आफ्नो बुबाआमा पहिचान गर्ने र निजहरूबाट स्याहार, सुसार पाउने अधिकार हुनेछ ।

धारा १९

स्वतन्त्रतापूर्वक बस्न पाउने तथा समुदायमा समावेश गरिने

यस महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरहको छनौट सहितको अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समुदायमा बस्न पाउने समान अधिकार भएको स्वीकार गर्छन तथा देहाय बमोजिमका कुराहरूसमेत सुनिश्चित गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई यस अधिकारको पूर्ण उपभोग गर्न तथा निजहरूको समुदायमा पूर्ण समावेश र सहभागितामा सहजता प्रदान गर्न प्रभावकारी उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् :

- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा आफ्नो बासस्थान र कहाँ र कसको साथमा बस्ने भनी छनौट गर्ने अवसर हुन्छ र कुनै खास किसिमको बसोबास व्यवस्थामा बस्नका लागि उनीहरूलाई बाध्य बनाइदैन,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई बस्न र समुदायमा समावेश हुन तथा समुदायबाट एक्ल्याउने र अलग्याउने कार्य हुनबाट रोक्न आवश्यक पर्ने व्यक्तिगत सहयोग लगायत विभिन्न स्तरका घर भित्रको, आवासीय र अन्य सामुदायिक सहयोग सेवाहरूमा पहुँच प्राप्त हुन्छ,
- सर्वसाधरणलाई उपलब्ध सामुदायिक सेवा तथा सुविधाहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समान आधारमा उपलब्ध छन् तथा निजहरूको आवश्यकताहरू प्रति उत्तरदायी छन् ।

धारा २०
व्यक्तिगत गमनशिलता (हिडडुल)
पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई देहायका कुराहरूको माध्यमबाट समेत अधिकतम सम्भावित स्वनिर्भरता सहित व्यक्तिगत गमनशिलता सुनिश्चित गर्न प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् :

- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई निजहरूले रोजेको तरीका र समयमा तथा धान्न सक्ने मूल्यमा व्यक्तिगत गमनशिलता सहज बनाउने,
- गुणस्तरीय गमनशिलता सेवा, उपकरण, सहयोगात्मक प्रविधि तथा प्राणीबाट हुने प्रत्यक्ष सहयोग र मध्यस्थ सेवा धान्न सक्ने मूल्यमा उपलब्ध गराई पहुँच सहज बनाउने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको साथमा काम गर्ने विशेषज्ञ कर्मचारीहरूलाई गमनशिलता सीप सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने,
- गमनशिलता सेवा उपकरण तथा सहयोगात्मक प्रविधि उत्पादन गर्ने निकायहरूलाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि गमनशिलताका सम्पूर्ण पक्षहरूमा ध्यान दिन प्रोत्साहन गर्ने ।

धारा २१
विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनामा पहुँच

यस महासन्धिको धारा २ मा परिभाषा भएबमोजिमका आफुले रोजेको सबै प्रकारका सञ्चारका माध्यमहरू मार्फत अन्य व्यक्तिहरू सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले समान आधारमा सूचना र मत माग गर्ने, प्राप्त गर्ने र प्रदान गर्ने लगायतका विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता उपभोग गर्न पाउने कुरा सुनिश्चित गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कार्यहरू समेत गरी सबै उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् :

- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सर्वसाधारणका लागि लक्षित गरिएका सूचनालाई विभिन्न प्रकारका अपाङ्गतालाई उपयुक्त हुने गरी पहुँचयोग्य ढाँचा र प्रविधिमा समयमा नै र अतिरित्त खर्च विना उपलब्ध गराउने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले कार्यालयमा हुने अन्तरक्रियाहरूमा आफुले रोजेको साङ्केतिक भाषा, ब्रेल, प्रवर्द्धनात्मक र वैकल्पिक सञ्चार एवं सञ्चारका अरू सबै प्रकारका पहुँचयोग्य साधन, तरीका र ढाँचा प्रयोग गर्न पाउने कुरालाई स्वीकार गरेर एवं त्यस्ता प्रयोगलाई सहज बनाउने,
- सर्वसाधारणलाई इन्टरनेट लगायतका सेवा प्रदान गर्ने निजी क्षेत्रका संस्थाहरूलाई त्यस्तो सूचना र सेवा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले पहुँच गर्न र प्रयोग गर्न सक्ने ढाँचामा प्रदान गर्न आव्हान गर्ने,
- इन्टरनेटको माध्यबाट सूचना प्रदान गर्ने सूचना प्रदायकहरू लगायत आम सञ्चारलाई उनीहरूको सेवा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयोग्य बनाउनका लागि प्रोत्साहित गर्ने,
- साङ्केतिक भाषाको प्रयोगलाई मान्यता दिने तथा प्रवर्द्धन गर्ने ।

धारा २२
गोपनीयताको सम्मान

- कुनै पनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई निजको बासस्थान वा बसोबासको प्रबन्ध मिलाइएको स्थान जहाँ भए तापनि निजको गोपनीयता, परिवार, घर वा पत्राचार वा अन्य प्रकारका सञ्चारहरूलाई स्वेच्छाचारी वा गैरकानूनी हस्तक्षेप वा निजको सम्मान र प्रतिष्ठालाई गैरकानूनी आक्रमणको विषय बनाइनेछैन । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई त्यस्ता हस्तक्षेप वा आक्रमण विरूद्व कानूनको संरक्षण पाउने अधिकार हुनेछ ।
- पक्ष राष्ट्रहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको वैयक्तिक, स्वास्थ्य तथा पुनर्स्थापनासम्बन्धी सूचनाको गोपनीयताको संरक्षण गर्ने छन् ।

धारा २३

घर तथा परिवारको सम्मान

१. पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कुराहरू सुनिश्चित गर्नका लागि अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा विवाह, परिवार, पितृत्व वा मातृत्व र नाता सम्बन्धहरूसँग सम्बन्धित सबै कुराहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरूद्धका भेदभाव उन्मूलन गर्ने प्रभावकारी र उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:

- विवाह योग्य उमेर भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो चाहना अनुसारको जीवन साथीसँग स्वतन्त्र र पूर्ण सहमतिको आधारमा विवाह गर्ने र परिवार बसाउने अधिकार स्वीकार गरिएको,
- आफ्ना सन्तानहरूको संख्या तथा जन्मान्तरको बारेमा स्वतन्त्रता तथा जिम्मेवारपूर्वक निर्णय गर्ने तथा उमेर सुहाउँदो जानकारी, प्रजनन्सम्बन्धी तथा परिवार नियोजन शिक्षामा पहुँच पाउने अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारलाई स्वीकार गरिएको छ तथा निजहरूलाई त्यस्ता अधिकारहरू प्रयोग गर्न सक्षम बनाउने साधनहरू उपलब्ध गराइएको,
- अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिका लगायत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले प्रजनन क्षमतालाई कायमा राखेको ।

२. पक्ष राष्ट्रहरूले संरक्षकत्व, अभिभावकत्व, ट्रष्टीसीप, धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा ग्रहण गर्ने वा यस्तै अन्य संस्थाहरूसम्बन्धी अवधारणा राष्ट्रिय कानूनमा विद्यमान भएमा त्यस सम्बन्धमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार र जिम्मेवारीहरूलाई सुनिश्चित गर्नेछन्, सबै अवस्थामा बालबालिकाको सर्वोत्तम हित सर्वोपरी हुनुपर्नेछ । आफ्नो बालबच्चाको पालनपोषण गर्ने जिम्मेवारी निर्वाह गर्नका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उपयुक्त सहयोगहरू प्रदान गर्नेछन् ।

३. पक्ष राष्ट्रहरूले पारिवारिक जीवनको सम्बन्धमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको समान अधिकार भएको सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यस्ता अधिकारहरूको उपभोगका लागि तथा अप्रकाशन, परित्याग, बेवास्ता र पृथकीकरण गर्ने कुरालाई रोक्न पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका बालबालिका तथा निजका परिवारहरूलाई समयमै विस्तृत जानकारी, सेवा र सहयोग उपलब्ध गराउने कबूल गर्नेछन् ।

४. पक्ष राष्ट्रहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीहरूबाट लागू हुने कानून र कार्यविधिबमोजिम पृथकीकरण कार्य बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको लागि आवश्यक भएको भनी न्यायिक पुनरावलोकनको अधिनमा रहि निर्णय गरेबमोजिम बाहेक आफ्नो ईच्छाविरूद्ध कुनै पनि बालबालिका निजको बाबु आमाबाट अलग गरिदैनन् भनी सुनिश्चित गर्नेछन् । बालबालिका वा बाबु आमा मध्ये कुनै एक जना वा दुवैमा अपाङ्गता भएको आधारमा कुनै पनि अवस्थामा कुनै पनि बालबालिकालाई पृथक गरिनेछैन ।

५. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सबैभन्दा नजिकको परिवारले पालनपोषण गर्न असमर्थ भएको अवस्थामा त्यस्ता बालबालिकालाई वैकल्पिकरूपमा स्याहार सम्भार गर्न विस्तृत नाता सम्बन्धमा तथा त्यस्तो हुन नसकेमा समुदायभित्र नै पारिवारिक वातावरणमा स्याहार सम्भार गर्ने व्यवस्था गर्न हरसम्भव प्रयास गर्नेछन् ।

धारा २४

शिक्षा

१. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको शिक्षाको अधिकार स्वीकार गर्छन् । विना कुनै भेदभाव र समान अवसरको आधारमा यस अधिकारलाई हासिल गर्नका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कुराहरू तर्फ निर्देशित हुने गरी सबै तह र जीवनपर्यन्त सिकाईमा समावेशी शिक्षा प्रणाली सुनिश्चित गर्नेछन् :

- मानवको अन्तर्निहित क्षमताका साथै स्वाभिमानको बोध तथा आत्म मूल्यको पूर्ण विकास एवं मानव अधिकार, आधारभूत स्वतन्त्रता र मानव विविधताको अभिवृद्धि गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो व्यक्तित्व, क्षमता र सिर्जनशिलताका साथै निजहरूको मानसिक र भौतिक क्षमतालाई अधिकतम हदसम्म विकास गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रभावकारी ढंगमा स्वतन्त्र समाजमा सहभागी हुन सक्षम गराउने ।
- २. यस अधिकार प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कुराहरू सुनिश्चित गर्नेछन् :
- अपाङ्गताको आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू साधारण शैक्षिक प्रणालीबाट उपेक्षित नभएका तथा अपाङ्गताको आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू निःशुल्क तथा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा वा माध्यमिक शिक्षाबाट उपेक्षित नभएका,
- आफू बसेको समुदायमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समावेशी, स्तरीय र निःशुल्क प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षामा पहुँच भएको,
- व्यक्तिको आवश्यकता अनुसारको मनासिव अनुकूलता उपलब्ध गराइएको,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रभावकारी शिक्षा सहज बनाउन प्रचलित शिक्षा प्रणाली अन्तर्गत उनीहरूले सहयोग प्राप्त गरेका,
- पूर्ण समावेशीपनको लक्ष्यसँग मेल खाने गरी प्राज्ञिक तथा सामाजिक विकास अधिकतम हुने वातावरणमा प्रभावकारी वैयक्तिक सहयोगका उपायहरू प्रदान गरिएका ।

३. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरूलाई शिक्षामा निजहरूको पूर्ण र समान सहभागितालाई सहज बनाउन र समुदायको एक सदस्यको रूपमा जीवन र सामाजिक विकासका सीपहरू सिक्न सक्षम बनाउनेछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका उपायहरू लगायतका उपयुक्त उपायहरू अबलम्बन गर्नेछन् :

- ब्रेल, वैकल्पिक लिपि, प्रवर्द्धनात्मक तथा वैकल्पिक तरीका साधन र ढाँचा तथा पूर्वाभास र गमनशील सीप सिक्न सहज तुल्याउने साथै दौंतरीबाट सिक्ने कला र परामर्श सहज बनाउने,
- सांकेतिक भाषा सिक्न र बहिरा समुदायको भाषिक पहिचानको प्रवर्द्धनलाई सहज बनाउने,
- दृष्टिविहिन, वहिरा वा श्रवण तथा दृष्टिविहिन व्यक्ति खासगरी बालबालिकाहरूलाई त्यस्ता व्यक्तिहरूका लागि सबैभन्दा उपयुक्त भाषा र तरीका तथा सञ्चार माध्यमबाट प्राज्ञिक र सामाजिक विकासलाई अधिकतम बनाउने वातावरणहरूमा शिक्षा प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।

४. यस अधिकारको प्राप्ति सुनिश्चित गर्न सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरूले सांकेतिक भाषा र ब्रेलमा योग्य अपाङ्गता भएका शिक्षकहरू लगायत अन्य शिक्षकहरू नियुक्त गर्न तथा शिक्षका सबै तहहरूमा कार्य गर्ने विशेषज्ञ र कर्मचारीहरूलाई प्रशिक्षित गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । त्यस्तो प्रशिक्षणमा अपाङ्गता बारेको सचेतना र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सहयोग गर्न सञ्चारका उपयुक्त संवर्द्धनात्मक एवं वैकल्पिक उपाय, सञ्चारको माध्यम तथा ढाँचा, शैक्षिक प्रविधि र सामाग्री समाहित भएको हुनुपर्नेछ ।

५. पक्ष राष्ट्रहरूले भेदभाव विना र अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू सामान्य शिक्षा, व्यावसायिक प्रशिक्षण, प्रौढ शिक्षा तथा आजीवन अध्ययनमा पहुँच प्राप्त गर्न सक्षम भएको सुनिश्चित गर्नेछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई मनासिव अनुकूलता प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा २५

स्वास्थ्य

पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गताको आधारमा हुने भेदभाव विना अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उच्चतम प्राप्यस्तरको स्वास्थ्य प्राप्त गर्ने अधिकार भएको स्वीकार गर्छन् । पक्ष राष्ट्रहरूले स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित पुनर्स्थापना लगायत लैङ्गिकसंवेदनशील भएका स्वास्थ्य सेवाहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई पहुँच भएको सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । खासगरी पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कुराहरू गर्नेछन् :

- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई पनि अन्य व्यक्तिहरूलाई प्रदान गरिए अनुसारकै तह, गुण र स्तरको निःशुल्क वा धान्न सकिने यौनजन्य र प्रजनन स्वास्थ्य तथा जनसंख्यामा आधारित सार्वजनिक स्वास्थ्य कार्यक्रमका क्षेत्रहरूमा लगायत अन्य स्वास्थ्य उपचार र कार्यक्रमहरू प्रदान गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विशेष गरी निजहरूले अपाङ्गताको कारणले आवश्यक पर्ने उपयुक्तता अनुसार यथासमय अपाङ्गता पहिचान तथा हस्तक्षेप गर्ने एवं बच्चा तथा वृद्ध व्यक्तिहरू लगायत अन्य व्यक्तिहरूमा थप अपाङ्गता न्यूनीकरण वा रोकथाम गर्न तयार गरिएका सेवाहरू लगायतका स्वास्थ्य सेवाहरू प्रदान गर्ने,
- ग्रामीण क्षेत्रहरू लगायत मानिसहरूको आफ्नो समुदायको सम्भव भएसम्म नजिक हुने गरी त्यस्ता स्वास्थ्य सेवाहरू प्रदान गर्ने,
- तालिम एवं सार्वजनिक र निजी स्वास्थ्य उपचारका लागि नैतिक मापदण्डहरूको कार्यन्वयनको माध्यबाट मानव अधिकार, मर्यादा, स्वायतत्ता र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका आवश्यकता लगायतका विषयहरूमा सचेतना अभिवृद्धि गरी स्वतन्त्र तथा सुसूचित सहमतिका आधारमा समेत अन्य व्यक्ति सरह स्तरीय उपचार अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रदान गर्न स्वास्थ्य व्यसायीहरूलाई लगाउने,
- राष्ट्रिय कानूनले स्वास्थ्य बीमा र जीवन बीमालाई अनुमति दिएको अवस्थामा त्यस्तो बीमाको व्यवस्थामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरूद्धको भेदभावलाई निषेध गर्ने तथा त्यस्तो बीमा स्वच्छ र उचित ढंगमा प्रदान गरिने,
- अपाङ्गताको आधारमा स्वास्थ्य उपचार वा स्वास्थ्य सेवा वा खाद्यान्न वा पेय पदार्थको भेदभावकारी अस्वीकृतिलाई रोक्ने ।

धारा २६

वासस्थान र पुनर्स्थापना

१. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अधिकत्तम स्वतन्त्रता, पूर्ण शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र व्यावसायिक सक्षमता हासिल गर्न एवं कायम राख्न तथा जीवनका सबै पक्षहरूमा पूर्णरूपले समावेश हुन सक्षम तुल्याउन दौतरीको सहयोग समेत अन्य प्रभावकारी र उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिको लागि, पक्ष राष्ट्रहरूले खासगरी स्वास्थ्य, रोजगारी, शिक्षा र सामाजिक सेवाका क्षेत्रहरूमा विस्तृत वासस्थान र पुनर्स्थापनासम्बन्धी सेवा र कार्यक्रमहरू देहाय अनुसार आयोजना, सुदृढीकरण तथा विस्तार गर्नेछन् :

- त्यस्ता सेवा र कार्यक्रमहरू सकेसम्म प्रारम्भिक अवस्थामा नै सुरू गरिने तथा व्यक्तिको आवश्यकता र क्षमताको बहुआयामिक मूल्याङ्कनमा आधारित हुनेछन्,
- त्यस्ता सेवा र कार्यक्रमहरूले समुदायमा र समाजका सबै पक्षहरूमा सहभागिता र समावेशीकरणलाई सघाउ पुऱ्याउने छन् र स्वेच्छिक हुनेछन् तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई ग्रामीण क्षेत्रहरू लगायत अन्य क्षेत्रहरूमा सकेसम्म उनीहरूको समुदायको नजीक हुने गरी उपलब्ध गराईनेछन् ।

२. पक्ष राष्ट्रहरूले वासस्थान र पुनर्स्थापनासम्बन्धी सेवामा कार्यरत कर्मचारी र पेशाकर्मीहरूका लागि प्रारम्भिक एवं निरन्तर प्रशिक्षणको विकासलाई प्रवर्द्धन गर्नेछन् ।

३. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि तयार गरिएका वासस्थान र पुनर्स्थापनासँग सम्बन्धित सहयोगी उपकरण तथा प्रविधिको उपलब्धता, ज्ञान र प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्नेछन् ।

धारा २७
काम र रोजगार

१. पक्ष राष्ट्रहरूको अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा काम गर्न पाउने अधिकारलाई स्वीकार गर्छन, त्यस्तो अधिकारमा श्रम बजारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले स्वतन्त्रता पूर्वक छनौट र स्वीकार गरेको काम गरी जीवन निर्वाह गर्न पाउने अवसर तथा खुला, समावेशी तथा पहुँचयोग्य वातावरणमा काम गर्ने अधिकारसमेत समावेश छ । पक्ष राष्ट्रहरूले, अन्य कुराका अतिरिक्त, देहायका कार्यहरू गर्नको लागि कानून निर्माण लगायत उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गरी रोजगारीको क्रममा अपाङ्गता बेहोरेका व्यक्तिहरू लगायत अपाङ्गता भएका अन्य व्यक्तिहरूको कामको अधिकार उपभोगको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नेछन् :

- भर्ना, छनौट र नियुक्तिका शर्तहरू, सेवाको निरन्तरता, वृत्ति विकास र सुरक्षित एवं स्वस्थ्यकर कार्य अवस्था लगायत सबै प्रकारका रोजगारीहरूसँग सम्बन्धित अपाङ्गताको आधारमा हुने भेदभावलाई निषेध गर्ने,
- अन्य व्यक्तिहरू सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समान अवसर तथा समान कामको लागि समान ज्याला, सुरक्षित र स्वस्थ्यकर कार्यअवस्था, दुराचारबाट संरक्षणसमेत तथा गुनासोको सुनुवाई लगायतका काम गर्नका लागि चाहिने न्यायपूर्ण र अनुकूल वातावरण पाउने अधिकारको संरक्षण गर्ने,
- अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले पनि निजहरूको श्रम तथा ट्रेड युनियनसम्बन्धी अधिकार प्रयोग गर्न पाएको सुनिश्चित गर्ने,
- साधारण प्राविधिक एवं पेशागत निर्देशन कार्यक्रम, पदस्थापना सेवा एवं पेशागत तथा निरन्तर तालीम प्रभावकारी रूपमा पहुँच प्राप्त गर्न अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सक्षम बनाउने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई काम खोज्ने, काम पाउने, काममा बहाल रहने र काममा फर्कने एवं श्रम बजारमा रोजगारी र वृत्ति विकासका अवसरहरूको प्रवर्द्धन गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि स्वरोजगार, उद्यमशीलता, सहकारिताको विकास र आफै व्यवसाय सुरू गर्ने अवसरहरूको प्रवर्द्धन गर्ने,
- सार्वजनिक क्षेत्रमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई रोजगारी प्रदान गर्ने,
- सकारात्मक कार्य योजना, प्रोत्साहन तथा अन्य उपायहरू समाविष्ट उपयुक्त नीति र उपायहरूको माध्यमद्धारा निजी क्षेत्रमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको रोजगारीलाई प्रवर्द्धन गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई कार्यस्थलमा मनासिव अनुकूलता उपलब्ध गराइएको सुनिश्चित गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले खुला श्रम बजारमा कार्य अनुभव प्राप्त गर्ने कुरालाई प्रवर्द्धन गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि व्यावसायिक तथा पेशागत पुनर्स्थापना, रोजगारीको निरन्तरता तथा काममा फर्कने कार्यक्रमहरूको प्रवर्द्धन गर्ने ।

२. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू दास वा बाँधा नबनाइएको तथा उनीहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा बलपूर्वक वा अनिवार्य श्रमबाट संरक्षणसुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा २८
पर्याप्त जीवनस्तर र सामाजिक संरक्षण

१. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू आफैलाई र तिनका परिवारको लागि समेत पर्याप्त खाद्यान्न, लुगा एवं आवाससमेतको पर्याप्त जीवनस्तरको तथा जीवन निर्वाहका अवस्थाहरूको निरन्तर सुधारको अधिकार भएको स्वीकार गर्छन् तथा अपाङ्गताको आधारमा गरिने कुनै पनि भेदभाव विना त्यस्तो अधिकारको उपभोग संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।

२. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक सुरक्षा तथा अपाङ्गताको आधारमा गरिने कुनै पनि भेदभाव विना त्यस्तो अधिकारको उपभोग गर्न पाउने अधिकार भएको स्वीकार गर्छन् तथा त्यस्तो

अधिकारको उपभोग, संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने देहायका उपायहरू लगायत अन्य उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् :

- स्वच्छ पानीको आपूर्तिमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने तथा उपयुक्त र धान्न सकिने मूल्यमा सेवा, उपकरण र अपाङ्गतासँग सम्बन्धित आवश्यकताहरूको लागि अन्य सहयोगहरूमा निजहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू खासगरी अपाङ्गता भएका महिला र वृद्ध-वृद्धाहरूको लागि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम तथा गरीबी न्युनीकरण कार्यक्रमहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने,
- गरीबीको अवस्थामा जीवन यापन गरिरहेका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र उनीहरूका परिवारलाई पर्याप्त तालिम, परामर्श, आर्थिक सहयोग एवं राहत सेवा लगायत अपाङ्गता सम्बन्धी खर्चहरूमा राज्यबाट प्रदान गरिने सहयोगमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने,
- सार्वजनिक आवास कार्यक्रममा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अवकाश पछिको सुविधा तथा कार्यक्रमहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

धारा २९
राजनीतिक तथा सार्वजनिक जीवनमा सहभागिता

पक्ष राष्ट्रहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई राजनीतिक अधिकार तथा त्यस्तो अधिकारहरूको उपभोग गर्ने अवसरको प्रत्याभूत दिनेछन् र देहायका कुराहरू गर्नेछन् :
१. अन्य व्यक्तिहरू सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई मतदान गर्ने तथा निर्वाचित हुने लगायत प्रत्यक्ष वा स्वतन्त्र रूपमा चुनिएका प्रतिनिधिहरू मार्फत राजनीतिक तथा सार्वजनिक जीवनमा प्रभावकारी एवं पूर्ण रूपमा सहभागी हुन सकेका छन् भनी अरू कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूबाट सुनिश्चित गर्ने :

- मतदानका प्रक्रिया, सुविधा र सामाग्रीहरू उपयुक्त, पहुँच योग्य तथा बुझ्न एवं प्रयोग गर्न सहज भएको सुनिश्चित गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले भययुक्त वातावरणमा निर्वाचन र सार्वजनिक जनमत संग्रहहरूमा गोप्य मतदान प्रक्रियाद्वारा मतदान गर्ने तथा निर्वाचनमा उम्मेदवार हुने, सरकारका सबै तहहरू र सार्वजनिक कार्यहरूमा पद धारण गर्न र कार्य सम्पादन गर्न पाउने अधिकारको संरक्षण गर्ने तथा उपयुक्त भएको अवस्थामा सहयोगात्मक र नयाँ प्रविधिहरूको प्रयोगलाई सहज बनाउने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई मतदाताको रूपमा आफ्नो इच्छा स्वतन्त्र रूपमा अभिव्यक्त गर्न सक्ने अधिकार प्रत्याभूत गर्ने तथा यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि उनीहरूको अनुरोधमा मतदान गर्न उनीहरूले रोजेको व्यक्तिको सहयोग प्राप्त गर्न अनुमति दिने ।

२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा विना भेदभाव सार्वजनिक क्रियाकलापहरूको सञ्चालनमा प्रभावकारी तथा पूर्ण रूपमा सहभागी हुन सक्ने वातावरणको सक्रिय रूपले प्रवर्द्धन गर्ने तथा देहायका कुराहरू लगायत सार्वजनिक क्रियाकलापहरूमा उनीहरूको सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्ने :

- मुलुकको सार्वजनिक तथा राजनैतिक जीवनसँग सम्बन्धित गैरसरकारी संघ संस्थाहरूमा तथा राजनैतिक दलहरूको गतिविधि र सञ्चालनमा सहभागिता,
- अन्तराष्ट्रिय, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र स्थानीयस्तरमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको प्रतिनिधित्व गर्न अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संगठन खोल्ने र त्यस्ता संगठनको सदस्य बन्ने ।

धारा ३०
सांस्कृतिक जीवन, मनोरञ्जन, विश्राम तथा खेलकुदमा सहभागिता

१. पक्ष राष्ट्रहरू अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सांस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुने अधिकार भएको स्वीकार गर्छन् र पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले देहाय बमोजिमका कुराहरू गर्न पाएको सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् :

- पहुँचयोग्य ढाँचाहरूमा सांस्कृतिक सामाग्रीहरूमा पहुँच उपभोग गर्ने,
- पहुँचयोग्य ढाँचाहरूमा टेलिभिजन कार्यक्रम, चलचित्र, नाटक र अन्य सांस्कृतिक क्रियाकलापहरूमा पहुँच उपभोग गर्ने,
- नाट्यशाला, संग्राहालय, सिनेमा हल, पुस्तकालय, पर्यटकीय सेवा जस्ता सांस्कृतिक कार्यक्रम वा सेवाहरू सञ्चालन गर्ने स्थानहरूमा पहुँच उपभोग गर्ने तथा सम्भव भएसम्म राष्ट्रिय सांस्कृतिक महत्वका स्मारक र स्थलहरूमा पहुँच उपभोग गर्ने ।

२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको व्यक्तिगत फाईदाको लागि मात्र नभई समाजको वैभवताको लागि समेत उनीहरूको सिर्जनशील, कलात्मक तथा बौद्धिक आन्तरिक क्षमताको विकास तथा उपभोग गर्ने अवसर प्राप्त गर्न सक्षम बनाउन पक्ष राष्ट्रहरूले उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

३. बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार संरक्षण गर्ने कानूनले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सांस्कृतिक सामाग्रीहरूमा पहुँच गर्न अनुचित वा विभेदकारी अवरोधहरू सिर्जना नगरेको सुनिश्चित गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले अन्तराष्ट्रिय कानूनबमोजिम सम्पूर्ण उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।

४. अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू पनि सांकेतिक भाषा तथा वहिरा संस्कृति लगायत विशेष सांस्कृतिक तथा भाषिक पहिचानको मान्यता र सहायता पाउने हक राख्नेछन् ।

५. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा मनोरञ्जनात्मक, विश्राम तथा खेलकुदका क्रियाकलापहरूमा सहभागी हुन सक्षम बनाउने अभिप्रायले भएको देहायका उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् :

- सम्पूर्ण तहहरूमा मूलप्रवाहका खेलकुद क्रियाकलापमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सम्भव भएको हदसम्म सहभागितालाई प्रोत्साहित तथा प्रवर्द्धन गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपाङ्गता-विशेष खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापहरू आयोजना गर्ने, विकास गर्ने तथा त्यसमा सहभागी हुन पाउने अवसर उपलब्ध भएको सुनिश्चित गर्ने तथा यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा उपयुक्त प्रशिक्षण, तालिम र श्रोतहरूको व्यवस्थालाई प्रोत्साहित गर्ने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको खेलकुद, मनोरञ्जनात्मक र पर्यटकीय स्थानमा पहुँच भएको सुनिश्चित गर्ने,
- विद्यालय प्रणालीभित्रका क्रियाकलापहरू लगायत अन्य नाटक, मनोरञ्जन, विश्राम र खेलकुद क्रियाकलापहरूमा अन्य बालबालिका सरह अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको पहुँच भएको सुनिश्चित गर्ने,
- मनोरञ्जनात्मक, पर्यटकीय, विश्राम वा खेलकुद क्रियाकलापका संस्थाहरूमा संलग्न व्यक्तिहरूबाट अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले सेवामा पहुँच पाएको सुनिश्चित गर्ने ।

धारा ३१

तथ्याङ्क तथा आँकडा संकलन

१. यस महासन्धिलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि नीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न आफूलाई सक्षम बनाउन पक्ष राष्ट्रहरूले तथ्याङ्क तथा अनुसन्धनात्मक आँकडा लगायतका उपयुक्त सूचना संकलन गर्ने कबूल गर्दछन् । त्यस्तो सूचना संकलन गर्ने तथा राख्ने प्रक्रिया देहायबमोजिम हुनेछ :

- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विश्वसनीयता र गोपनीयताको सम्मान सुनिश्चित गर्न सूचना/तथ्याङ्क संरक्षण सम्बन्धी कानून लगायतका कानूनी रूपमा स्थापित सुरक्षा व्यवस्थाको पालना गर्ने,
- आँकडाहरूको संकलन तथा प्रयोगमा मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रता संरक्षण गर्न अन्तराष्ट्रिय रूपमा मान्य अन्य मापदण्ड र नैतिक नियमहरूको पालना गर्ने ।

२. यस धारा बमोजिम संकलित सूचनाहरू उपयुक्तता अनुसार केलाइनेछ तथा यस महासन्धि अन्तर्गत पक्ष राष्ट्रहरूको जिम्मेवारीको कार्यान्वयन मूल्याङ्कनमा सहयोग गर्न तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले उनीहरूको अधिकार प्रयोग गर्दा सामना गर्नु परेका अवरोधहरूको पहिचान तथा सम्बोधन गर्न प्रयोग गरिनेछन् ।

३. पक्ष राष्ट्रहरूले त्यस्ता तथ्याङ्कको सम्प्रेषण गर्ने तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र अन्य व्यक्तिहरूको त्यस्ता तथ्याङ्कमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी ग्रहण गर्नेछन् ।

धारा ३२

अन्तराष्ट्रिय सहयोग

१. पक्ष राष्ट्रहरूले यस महासन्धिका लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्नका लागि राष्ट्रिय प्रयासहरूको समर्थनमा अन्तराष्ट्रिय सहयोग र यसको प्रवर्द्धनको महत्वलाई स्वीकार गर्छन् तथा यस सम्बन्धमा उपयुक्तताअनुसार राष्ट्रहरू बीच तथा सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय र क्षेत्रीय संगठन र नागरिक समाज खासगरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संगठनसँगको साझेदारीमा उपयुक्त र प्रभाकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । त्यस्ता उपायहरूमा अरू कुराहरूको अतिरिक्त देहायका कुराहरू समेत समावेश हुन सक्नेछन् :

- अन्तराष्ट्रिय विकास कार्यक्रम लगायतका अन्तराष्ट्रिय सहयोग कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समावेश गर्ने तथा निजहरूको लागि पहुँचयोग्य भएका सुनिश्चित गर्ने,
- सूचना, अनुभव, प्रशिक्षण कार्यक्रम तथा सर्वोत्तम अभ्यासहरूको आदान प्रदान तथा हिस्सेदारी समेतको माध्यमबाट सक्षमता विकासलाई सहज बनाउने तथा समर्थन गर्ने,
- अनुसन्धान तथा वैज्ञानिक र प्राविधिक ज्ञानको पहुँचमा सहयोग सहज बनाउने,
- पहुँचयोग्य तथा सहयोगात्मक प्रविधिहरूमा पहुँच र हिस्सेदारीद्वारा तथा प्रविधि हस्तान्तरण मार्फत उपयुक्तता अनुसार प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने ।

२. यस धाराका व्यवस्थाहरूले प्रस्तुत महासन्धि अन्तर्गत प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले वहन गर्नुपर्ने दायित्वमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छैनन् ।

धारा ३३

राष्ट्रिय स्तरमा कार्यान्वयन तथा अनुगमन

१. प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित कुराहरूका लागि आफ्नो संगठनको प्रणाली अनुसार सरकारी संरचनाभित्र एक वा एक भन्दा बढी सम्पर्क विन्दुहरू तोक्ने तथा विभिन्न क्षेत्र तथा तहहरूमा भएका सम्बन्धित कामहरू सहज तुल्याउन सरकारी संरचनाभित्र एक समन्वयनकारी निकाय स्थापना गर्न वा तोक्ने काममा उचित ध्यान दिनेछन् ।

२. पक्ष राष्ट्रहरूले यस महासन्धिको कार्यान्वयनको प्रवर्द्धन, संरक्षण तथा अनुगमन गर्न उपयुक्तता अनुसार आफ्नो कानूनी तथा प्रशासनिक प्रणाली बमोजिम आफ्नो मुलुकमा एक वा सो भन्दा बढी स्वतन्त्र संयन्त्रहरू समेतको एक कार्य संरचना तोक्ने वा स्थापित गर्नेछन् । पक्ष राष्ट्रहरूले त्यस्तो संयन्त्र तोक्दा वा स्थापना गर्दा मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनको लागि गठन भएको राष्ट्रिय संस्थाको हैसियत र कार्य प्रणालीसँग सम्बन्धित सिद्धान्तहरूलाई दृष्टिगत गर्नेछन् ।

३. अनुगमन प्रक्रियामा नागरिक समाज खासगरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र तिनीहरूका प्रतिनिधि संस्थाहरूलाई पूर्णरूपमा संलग्न तथा सहभागी गराइनेछन् ।

धारा ३४

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी समिति

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी समिति (यसपछि “समिति”भनिएको) को स्थापना गरिनेछ, जसले यसपछि व्यवस्था गरिएका कामहरू गर्नेछ ।

२. प्रस्तुत महासन्धि लागू हुंदाका बखतमा यस समितिमा बाह्र वटा विशेषज्ञहरू रहनेछन् । महासन्धिमा थप साठी अनुमोदन वा सम्मिलनहरू भए पछि बढीमा अठार जना सदस्यहरू रहने गरी समितिको सदस्यता संख्यामा छ जनासम्मले थप गर्न सकिनेछ ।

३. समितिका सदस्यहरूले आफ्नो व्यक्तिगत क्षमतामा कार्य गर्नेछन् र निजहरू उच्च नैतिक चरित्र तथा यस महासन्धिले समेटेका क्षेत्रमा उत्कृष्ट सक्षमता र अनुभव भएका व्यक्तिहरू हुनेछन् । सदस्यहरूको मनोनयन गर्दा प्रस्तुत महासन्धिको धारा ४ को उपधारा ३ मा उल्लिखित व्यवस्था उपर उचित ध्यान दिने आव्हान गरिनेछ ।

४. समन्यायिक भौगोलिक वितरण, विभिन्न प्रकारका सभ्यता तथा प्रमुख कानूनी प्रणालीहरूको प्रतिनिधित्व, सन्तुलित लैंगिक प्रतिनिधित्व तथा अपाङ्गता भएका विशेषज्ञ व्यक्तिहरूको सहभागितालाई विचार गर्दै पक्ष राष्ट्रहरूले समितिका सदस्यहरू निर्वाचित गर्नेछन् ।

५. पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनको बैठकबाट यस महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले आफ्नो नागरिकहरूमध्येबाट मनोनयन गरेका व्यक्तिहरूको सूचीबाट गोप्य मतदानद्वारा समितिका सदस्यहरू निर्वाचित हुनेछन् । दुई तिहाइ पक्ष राष्ट्रहरू उपस्थित भए गणपूरक संख्या पुगेको मानिने त्यस्तो बैठकमा उपस्थित तथा मतदान गर्ने पक्ष राष्ट्रहरूका प्रतिनिधिहरूको सर्वाधिक मत तथा पूर्ण बहुमत प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरू समितिमा निर्वाचित हुनेछन् ।

६. प्रस्तुत महासन्धि लागू भएको छ महिना भित्रै प्रारम्भिक निर्वाचन हुनेछ । प्रत्येक निर्वाचनको कम्तीमा चार महिना अगावै संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले पक्ष राष्ट्रहरूलाई सदस्यताका लागि दुई महिना भित्र मनोनयन पेश गर्न आव्हान गर्दै पत्र पठाउनेछन् । तत्पश्चात् महासचिवले मनोनयन गर्ने पक्ष राष्ट्रहरू समेत खुलाई त्यसरी मनोनयन गरिएका सबै व्यक्तिहरूको वर्णानुक्रममा नामको सूची तयार गर्नेछन् तथा त्यस्तो सूची यस महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूलाई पेश गर्नेछन् ।

७. समितिका सदस्यहरू चार वर्षका लागि निर्वाचित हुनेछन् । एक पटकका लागि उनीहरू पुनःनिर्वाचित हुन योग्य हुने छन् । तर प्रथम निर्वाचनमा निर्वाचित छ सदस्यको कार्यकाल दुई वर्ष पूरा भएपछि समाप्त हुनेछ, प्रथम निर्वाचन सम्पन्न भए लगत्तै त्यस्ता छ सदस्यहरूको नाम यस धाराको प्रकरण ५ मा उल्लेख गरिएको बैठकको अध्यक्षद्वारा गोला हालेर छानिनेछ ।

८. समितिका थप छ सदस्यहरूको निर्वाचन यस धाराका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू बमोजिम नियमित निर्वाचनको समयमा हुनेछ ।

९. समितिका सदस्यको मृत्यु भएमा वा निजले राजिनामा दिएमा वा अन्य कारणले निजले आफ्नो जिम्मेवारी पुरा गर्न नसक्ने घोषणा गरेमा, मनोनयन गर्ने पक्ष राष्ट्रले यस धाराको सम्बन्धित व्यवस्थामा गरिएको योग्यता भएको र शर्त पूरा गर्ने विशेषज्ञ व्यक्तिलाई बाँकी कार्यकालका लागि सेवागर्न नियुक्त गर्नेछन् ।

१०. समितिले आफ्नो कार्यविधिको नियम बनाउने छ ।

११. प्रस्तुत महासन्धि अन्तर्गतको समितिको कार्यको प्रभावकारी सम्पादनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले आवश्यक कर्मचारी तथा सुविधा उपलब्ध गराउनेछन् र समितिको प्रारम्भिक बैठक बोलाउने छन् ।

१२. समितिका जिम्मेवारीहरूको महत्वलाई ध्यानमा राख्दै महासभाले निर्णय गरेको शर्त तथा बन्देजका अधिनमा रही प्रस्तुत महासन्धि अन्तर्गत स्थापित समितिका सदस्यहरूले संयुक्त राष्ट्र संघको स्रोतबाट पारिश्रमिक पाउने छन् ।

१३. समितिका सदस्यहरूलाई संयुक्त राष्ट्र संघको विशेषाधिकार तथा उन्मुक्तिसम्बन्धी महासन्धिका सम्बन्धित दफाहरूमा व्यवस्था गरिए अनुसार राष्ट्रहरू, संघको मिसनमा कार्यरत विशेषज्ञहरूको सुविधा, विशेषाधिकार तथा उन्मुक्ति प्राप्त हुनेछ ।

धारा ३५

पक्ष राष्ट्रहरूको प्रतिवेदन

१. सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रको लागि प्रस्तुत महासन्धि लागू भएको मितिले दुई वर्ष भित्र प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले यस महासन्धि अन्तर्गतका आफ्ना जिम्मेवारीहरू पूरा गर्न अवलम्बन गरेका उपायहरू तथा त्यस सम्बन्धमा हासिल गरेको प्रगतिसम्बन्धी विस्तृत प्रतिवेदन संयुक्त राष्ट्र संघको महासचिव मार्फत समिति समक्ष पेश गर्नेछ ।
२. पक्ष राष्ट्रहरूले तत्पश्चात् कम्तीमा प्रत्येक चार वर्षमा र समितिले अनुरोध गरेको जुनसुकै बखत पछिल्ला प्रतिवेदनहरू पेश गर्नु पर्नेछ ।
३. समितिले प्रतिवेदनको विषय वस्तुका सम्बन्धमा लागू हुने कुनै पनि निर्देशिका सम्बन्धमा निर्णय गर्न सक्नेछ ।
४. समिति समक्ष विस्तृत प्रारम्भिक प्रतिवेदन पेश गरेको पक्ष राष्ट्रले आफ्नो पछिल्ला प्रतिवेदनहरूमा अगाडि नै उपलब्ध गराइएका जानकारीहरू दोहोऱ्याउन आवश्यक हुने छैन । त्यसरी समिति समक्ष पेश गर्नुपर्ने प्रतिवेदनहरू तयार गर्दा, सो कार्य खुला र पारदर्शी तवरले गर्ने तर्फ ध्यान दिन तथा प्रस्तुत महासन्धिको धारा ४ को उपधारा ३ मा गरिएको व्यवस्थामा उचित ध्यान पुऱ्याउन पक्ष राष्ट्रहरूलाई आव्हान गरिन्छ ।
५. प्रस्तुत महासन्धि अन्तर्गतका जिम्मेवारीहरू निर्वाह गर्ने मात्रा, प्रभाव पार्ने तत्वहरू र कठिनाइहरूको बारेमा प्रतिवेदनहरूले औंल्याउन सक्नेछन् ।

धारा ३६

प्रतिवेदन उपर विचार

१. समितिले प्रत्येक प्रतिवेदन उपर विचार गर्नेछ, सो प्रतिवेदनका सम्बनधमा आफूले उपयुक्त ठानेको कुनै पनि सुझाव र सामान्य सिफरिस गरी त्यस्ता सुझाव र सिफारिसहरू पक्ष राष्ट्रलाई पठाइनेछ । पक्ष राष्ट्रले आफूले उपयुक्त ठानेका कुनै पनि जानकारी बारे समितिलाई जवाफ दिन सक्नेछ । समितिले प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित थप जानकारी पक्ष राष्ट्रसँग अनुरोध गर्न सक्नेछ ।
२. कुनै पक्ष राष्ट्रहरूले लामो समयदेखि प्रतिवेदन पेश नगरेको भए, सुचना गरेको तीन महिनाभित्र पनि त्यस्तो सम्बन्धित प्रतिवेदन पेश नगरिएमा आफुलाई उपलब्ध भरपर्दो जानकारीको आधारमा समितिले त्यस्तो सम्बन्धि राज्यपक्षलाई त्यस पक्ष राष्ट्रहरूमा प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनको जाँचबुझको आवश्यकता बारे सुचित गर्न सक्नेछ । समितिले त्यस्तो जाँचबुझमा सहभागी हुन सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रलाई आव्हान गर्नेछ । पक्ष राष्ट्रले सम्बन्धित प्रतिवेदन पेश गरी जवाफ दिएमा, यस धाराको उपधारा १ को व्यवस्था लागि हुनेछ । संयुक्त राष्ट्र संघको महासचिवले सबै पक्ष राष्ट्रहरूलाई प्रतिवेदनहरू उपलब्ध गराउनेछन् ।
४. पक्ष राष्ट्रहरूले आ-आफ्नो मुलुकहरूमा आफ्ना प्रतिवेदनहरू सर्वसाधरणलाई व्यापक रूपमा उपलब्ध गराउनेछन् तथा त्यस्ता प्रतिवेदनहरूसँग सम्बन्धित सुझाव र सामान्य सिफारिसहरूमा पहुँच सहज बनाउनेछन् ।
५. पक्ष राष्ट्रहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरूमा प्राविधिक सहयोग र सल्लाहको लागि अनुरोध भएको वा आवश्यकता दर्शाएको भए समितिले उपयुक्त ठानेको अवस्थामा सो सम्बोधन गर्नका लागि त्यस्ता अनुरोध तथा संकेतहरूको सम्बन्धमा समितिको आफ्नो भनाई वा सिफरिसहरू भए सो सहित राष्ट्रसंघको विशिष्टीकृत निकाय, कोष र कार्यक्रमहरू तथा सक्षम निकायहरूलाई पठाउनेछ ।

धारा ३७

पक्ष राष्ट्रहरू तथा समिति बीच सहयोग

१. प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले समितिलाई सहयोग गर्ने तथा आफ्नो कार्यादेश पूरा गर्न समितिका सदस्यहरूलाई सहयोग गर्नेछ ।
२. समितिले पक्ष राष्ट्रहरूलाई प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनको लागि राष्ट्रिय क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि अन्तराष्ट्रिय सहयोग लगायत अन्य उपाय र माध्यमहरू उपर उचित ध्यान दिनेछ ।

धारा ३८
समितिको अन्य निकायहरूसँगको सम्बन्ध

प्रस्तुत महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयन अभिवृद्धि गर्न तथा प्रस्तुत महासन्धिले समेटेको क्षेत्रमा अन्तराष्ट्रिय सहयोग प्रोत्साहित गर्न :

१. विशिष्टीकृत निकायहरू र संयुक्त राष्ट्रसंघका अन्य अगांहरूलाई उनीहरूको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने यस महासन्धिका व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा विचार विमर्श गरिदा प्रतिनिधित्व गर्ने अधिकार हुनेछ । आ-आफ्नो सम्बन्धित अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने महासन्धिको कार्यान्वयनका विषयमा समितिले उचित ठानेको अवस्थामा त्यस्ता विशिष्टीकृत निकायहरू र अन्य सक्षम संस्थाहरूलाई विशेषज्ञ परामर्श प्रदान गर्न आमन्त्रण गर्न सक्नेछ । समितिले विशिष्टीकृत निकायहरू र संयुक्त राष्ट्र संघका अन्य अंगहरूलाई उनीहरूको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयहरू बारे महासन्धिको कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदन पेश गर्नको लागि आव्हान गर्न सक्नेछ,
२. आ-आफ्नो प्रतिवेदन तयार गर्ने निर्देशिका, सुझाव र साधारण सिफारिसहरूमा एकरूपता सुनिश्चितता गर्ने तथा आ-आफ्नो कार्यसम्पादनमा दोहोरोपन र अतिक्रमण हटाउने उद्देश्यले, समितिले आफ्नो कार्यादेश पूरा गर्दा उपयुक्त ठानेको अवस्थामा मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय सन्धिहरूबाट स्थापित अन्य सम्वद्ध निकायहरूसँग परामर्श गर्नेछ ।

धारा ३९
समितिको प्रतिवेदन

समितिले आफ्ना क्रियाकलापको बारेमा महासभा र आर्थिक तथा सामाजिक परिषद समक्ष प्रत्येक दुई वर्षमा प्रतिवेदन पेश गर्नेछन् तथा पक्ष राज्यहरूबाट प्राप्त भएका प्रतिवेदन र सूचनाको जाँचबुझको आधारमा सुझाव र सामान्य सिफारिसहरू गर्न सक्नेछ । त्यस्ता सुझाव र सामान्य सिफारिसहरूमा पक्ष राष्ट्रहरूबाट कुनै टिप्पणी भए सो समेत समितिको प्रतिवेदनमा समावेश गरिनेछ ।

धारा ४०
पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलन

१. पक्ष राष्ट्रहरू प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विषयहरूमा विचार विमर्श गर्नका लागि पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनमा नियमित रूपमा सहभागी हुनेछन् ।
२. प्रस्तुत महासन्धि लागू भएको छ महिना भित्रै संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिपद्वारा पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलन बोलाइनेछ । त्यसपछिका बैठकहरू संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवद्वारा दुई वर्षमा एक पटक वा पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनले निर्णय गरे अनुसार बोलाइनेछ ।

धारा ४१
अभिलेख अधिकारी
संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव प्रस्तुत महासन्धिको अभिलेख अधिकारी हुनेछन् ।

धारा ४२
हस्ताक्षर
सबै पक्ष राष्ट्रहरू तथा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनबाट हस्ताक्षरको लागि प्रस्तुत महासन्धि ३० मार्च २००७ देखि संयुक्त राष्ट्र संघको न्यूयोर्क स्थित प्रधान कार्यालयमा खुला हुनेछ ।

धारा ४३
वन्धित हुने सहमति

प्रस्तुत महासन्धि हस्ताक्षरकारी राष्ट्रहरूबाट अनुमोदन तथा हस्ताक्षरकारी क्षेत्रीय एकीकृत संगठनबाट हस्ताक्षरको औपचारिक पुष्टि हुनु पर्नेछ । महासन्धिमा हस्ताक्षर नगरेको कुनै राष्ट्र वा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनबाट सम्मिलन हुनको लागि प्रस्तुत महासन्धि खुला रहनेछ ।

धारा ४४

क्षेत्रीय एकीकृत संगठन

१. "**क्षेत्रीय एकीकृत संगठन**" भन्नाले कुनै निश्चित क्षेत्रका सार्वभौम राष्ट्रहरूले महासन्धिले निर्देशित गर्ने विषयहरूका सम्बन्धमा त्यस्तो संगठनका सदस्य राष्ट्रहरूले आफ्नो सक्षमता हस्तान्तरण गरी गठन गरेको कुनै पनि संगठन सम्झनुपर्छ । त्यस्ता संगठनहरूले तिनीहरूको औपचारिक पुष्टि वा सम्मिलनको दस्तावेजमा महासन्धिले निर्देशित गरेका विषयहरूको सम्बन्धमा आफ्नो सक्षमताको सीमामा घोषणा गर्नेछन् । आफ्नो सक्षमताको सीमामा कुनै आधारभूत परिवर्तन भएपछि त्यस्ता संगठनहरूले अभिलेख अधिकारीलाई सोको जानकारी गराउनुपर्नेछ ।
२. यस महासन्धिको "पक्ष राष्ट्रहरू" भन्ने सन्दर्भ आफ्नो सक्षमताको सीमाभित्र त्यस्ता संगठनहरूका हकमा पनि लागू हुनेछ ।
३. धारा ४५ को उपधारा १ र धारा ४७ को उपधारा २ र ३ को प्रयोजनको लागि, क्षेत्रीय एकीकृत संगठनले दाखिला गरेको लिखतको गणना गरिनेछैन ।
४. आफ्नो सक्षमताभित्र रहेका विषयहरूमा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनहरूको पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनमा प्रस्तुत महासन्धिको पक्ष भएका आफ्नो सदस्य राष्ट्रहरूको संख्या बराबरको मताधिकार प्रयोग गर्न सक्नेछन् । कुनै सदस्य राष्ट्रले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गरेमा त्यस्तो संगठनले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गर्न पाउने छैन वा त्यस्तो संगठनले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गरेमा कुनै सदस्य राष्ट्रले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गर्न पाउने छैन ।

धारा ४५

लागू हुने

१. अनुमोदन वा सम्मिलनको बीसौं लिखत दाखिला भएको मितिले तीसौं दिनदेखि प्रस्तुत महासन्धि लागू हुनेछ ।
२. अनुमोदन वा सम्मिलनको बीसौं लिखित दाखिला भए पछि महासन्धि अनुमोदन गर्ने वा यसमा सम्मिलित हुने प्रत्येक राष्ट्र वा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनको हकमा अनुमोदन, औपचारिक पुष्टि वा सम्मिलनको आफ्नो लिखत दाखिला गरेको मितिले तीसौं दिनदेखि प्रस्तुत महासन्धि लागू हुनेछ ।

धारा ४६

आरक्षण

१. प्रस्तुत महासन्धिको उद्देश्य र प्रयोजनसँग मेल नखाने आरक्षण राख्न पाइने छैन ।
२. जुनसुकै समयमा पनि आरक्षणहरू फिर्ता लिन सकिनेछ ।

धारा ४७

संशोधन

१. कुनै पनि राष्ट्रले प्रस्तुत महासन्धिमा संशोधन प्रस्ताव गर्न र संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष सो प्रस्ताव पेश गर्न सक्नेछ । त्यसपछि महासचिवले त्यस्तो प्रस्तावमा विचार वा निर्णय गर्नका लागि उनीहरू पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनको पक्षमा भए वा नभएको कुरा उनीलाई सूचित गर्ने अनुरोध सहित प्रस्तावित संशोधनहरू पक्ष राष्ट्रहरूलाई पठाउने छन् । त्यस्तो सम्मेलनको जानकारी दिएको चार महिनाभित्र कम्तीमा एक तिहाई पक्ष राष्ट्रहरू त्यस्तो सम्मेलनको पक्षमा भएको अवस्थामा महासचिवले संयुक्त राष्ट्र संघको तत्वावधानमा सम्मेलन बोलाउने छन् । महासचिवले पक्ष राष्ट्रहरूको दुई तिहाई

बहुमतबाट पारित भएको कुनै पनि संशोधन महासभामा अनुमोदनका लागि पेश गर्ने र तत्पश्चात् सबै पक्ष राष्ट्रहरू समक्ष स्वीकृतिका लागि पेश गर्नेछन् ।

२. यस धाराको प्रकरण-१ अनुसार ग्रहण र स्वीकृत गरिएको संशोधन ग्रहण गरेको मितिमा कायम रहेका पक्ष राष्ट्रहरू मध्ये स्वीकृतिको लिखत दाखिला गर्नेको संख्या दुई तिहाई पुगेको मितिले तीसौं दिनदेखि सो संशोधन लागू हुनेछ । त्यसपछि, सो संशोधन कुनै पक्ष राष्ट्रले स्वीकृतिको लिखत दाखिला गरेको मितिले तीसौं दिनदेखि सो राष्ट्रको हकमा लागू हुनेछ । स्वीकृति गरेको पक्ष राष्ट्रको हकमा मात्रै संशोधन लागू हुनेछ ।

३. पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनबाट सर्वसम्मतिबाट निर्णय गरिएको भए धारा ३४, ३८, ३९ र ४० सँग सम्बन्धित यस महासन्धिको उपधारा १ बमोजिम पारित तथा स्वीकृत कुनै पनि संशोधन त्यस्तो संशोधन पारित गरेको मितिमा दाखिल गरेको स्वीकृतिको लिखित पक्ष राष्ट्रहरूको संख्याको दुई तिहाई पुगेको तीसौं दिन देखि सबै पक्ष राष्ट्रहरूको हकमा लागू हुनेछ ।

धारा ४८

परित्याग

संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई लिखित सूचना दिएर कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले प्रस्तुत महासन्धिलाई परित्याग गर्न सक्नेछ । महासचिवले सूचना प्राप्त गरेको मितिले एक वर्ष पछि परित्याग प्रभावकारी हुनेछ ।

धारा ४९

पहुँचयोग्य स्वरूप

प्रस्तुत महासन्धिको पाठ पहुँचयोग्य स्वरूपमा उपलब्ध गराइनेछ ।

धारा ५०

प्रमाणित लिपिहरु

प्रस्तुत महासन्धिका अरवी, चिनीयाँ, अंग्रेजी, फ्रान्सेली, रसियाली तथा स्पेनेली भाषाका लिपिहरू समान रूपमा प्रमाणिक हुनेछन् ।

जसको प्रमाणस्वरूप, सम्बन्धित सरकारहरूबाट पूर्ण अख्तियार पाएका देहायका हस्ताक्षरकारी अधिकार सम्पन्न प्रतिनिधिहरूले प्रस्तुत महासन्धिमा हस्ताक्षर गरेका छन् ।